

бараном» [6, 60]. Дослідники літопису вважають, що смерть Хмельницького не справила на літописця великого враження. Він просто без співчуття і звеличення пише, що гетьман хворів та помер в Чигирині, хоча на похоронах «множество народа, а наиболее людей войскових было» [6, 75].

Богдану Хмельницькому вдалося стати найвідомішим українцем у Європі XVI-ст. Він пробудив до повнокровного політичного життя, підвів з колін уярмлену, але не скорену Україну. За Хмельницького Українська держава зберігала свою незалежність. Керована ним Запорозька Січ під час Національно-визвольної війни зробила можливим становлення Гетьманщини, держави з своєю територією, владою, власною армією, що мала дипломатичне визнання. Оцінка постаті Богдана Хмельницького завжди була неоднозначною. Його критикували за невдачі, помилки та прорахунки, хоча український народ з любов'ю називав його «батьком», в людській пам'яті він залишається визволителем, героїчною постаттю, що вказала людям шлях до національного та соціально-економічного звільнення.

Список літератури

1. Апанович О. Козацтво – збройні сили України. Історичний нарис / Передм. А.М.Трембіцький, упоряди. А.А.Трембіцький, А.М.Трембіцький. – Хмельницький, ПП Мельник А.А., 2010.
2. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. – К.: Дніпро, 1991.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Донецьк, 2008.
4. Замлинський В. Гетьмани у боротьбі за суверенітет і державність України. Київська старовина, №4, 1992.
5. Збірник козацьких літописів Густинський, Самійла Величка, Грабянки. – Київ, 2006.
6. Літопис Самовидця. Вид.: Наукова думка. – К., 1971.
7. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. – К., 2003.
8. Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю.І.Шевчука; Вст.ст. С.В.Кульчицького. – Київ: Либідь, 1993.

Сніжана Корінець (Кам'янець-Подільський), студентка 3 курсу історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Щоденник Пилипа Орлика як історичне джерело середини XVIII ст.

Орлик був людиною висококультурною,
європейцем в повнім розумінні цього слова...
Він належав до людей барокової доби,
просякнених високою релігійністю...
Життя примушувало його до компромісів,
але душа залишилася чесною і щирою,
здатною до найбільших обмежень і самоповаги.

Борис Крупицький, 1938 р.

Високоосвічений, з тонким національно-політичним розумом і щирим серцем, патріот-борець за незалежність України – він різко виділявся навіть серед тодішнього, сучасного йому, культурного українського громадянства. Альфред Єнсен гово-

рить про Пилипа такі слова: «Тим симпатичнішою уявляється мені постать Орлика, що він, як новий Дон Кіхот, в ліпшій ідеальній значінню, не поклав рук в невтомній боротьбі за вимряні образи визволення України з-під «тиранського ярма російського панування» [5, 8].

Щоденник, як одна з наративних форм, має глибоку історію в європейських літературах. Стосовно подорожнього щоденника то його історія сягає XVIII ст., він є найбільшим за обсягом із відомих на сьогодні. П. Орлик досить рано почав вести «Щоденник», який назвав «Діаріуш». У першому «Діаріуші» він висвітлює діяння Мазеви, але він був утрачений, як і той, якого він вів у Бендерах. Залишивши Стокгольм у 11 жовтня 1720 року, П. Орлик розпочав новий «Щоденник» під назвою: «*Diariusz Podro'zny*» [4, 105]. Щоденник було написано старопольською мовою [10, 4].

Щоденник, по суті, став його своєрідним заповітом для наступних поколінь. Записи гетьмана - вигнанця за своїм змістом є не лише подорожнім щоденником, але й великим збірником, який, з одного боку, відтворює особисті реакції автора на ті чи інші події його життя та побуту, а з іншого – містить відгуки на все, що доходило до Орлика з міжнародного життя.

Французький науковець Д. Бовуа стверджує, що діаріуш П. Орлика є пам'яткою значно ціннішою за «*Pacta et constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporov'ensis*» («Пакти і конституції законів і свобод Війська Запорозького»: «Франції пощастило володіти документом, набагато ціннішим за так звану конституцію 1710 р., який подає значно опукліше постать цієї особи» [1, 323]. Як стверджує Ян із Токар Токаржевський Карашевич, після смерті гетьмана молдавський господар Костянтин Маврокордато переслав архів небіжчика до французького посольства в Царгороді, звідки тодішній посол, маркіз де Вільнев, відіслав його Григорові Орликові до Франції. Архів знаходився в замку Дентевіль і після смерті гетьманського сина перевезений був у цілості чи частині до міністерства закордонних справ [3, 5].

Копія щоденника з печаткою Пулавської бібліотеки Чарторийських, екслібрисом Станіслава Замойського 1804 р. і дозволом 1830 р. цензури на видання за підписом Я. К. Шанявського нині цілком доступна, однак порівняно з оригіналом напевно чи має велику цінність. Передусім, копія налічує всього 55 сторінок рукопису різних почерків, тоді як оригінал – 432 (вони відповідно склали 216 сторінок гарвардського факсимільного видання) [11, 62]. Видаючи у 1936 р. розчитану частину діаріуша за 1720 – 1723 рр., Ян із Токарів Токаржевський Карашевич пише, що саме цю копію звіряв з оригіналом. Копією послуговувались, пишучи розвідки про Орлика Ф. Равіта-Гавронський та Ф. Голійчук, а її неповнота, а подекуди й крайня неохайність «мала наслідком чимало хибних поглядів на автора щоденника» [10, 3]. Французький дослідник Даніель Бовуа в своїх дослідженнях також використовував копію щоденника і цим, можливо сам цього не підозрював, нав'язав стереотип «доброї копії». Насправді ж копія спричинила до дезорієнтації, а подекуди до безапеляційних суджень та необ'єктивних висновків з боку дослідників. Він охарактеризував Орлика як «космополіта від народження, цей дивний «європеєць» є хамелеоном, який набирає забарвлення того кому пише. А пише він багатьом. Власне

кажучи він не тільки те й робить, що пише, знаючи дипломатичний світ усіх могутніх держав, які більше чи менше пов'язані з Україною» [1, 325].

На противагу Бовуа щодо оригіналу діаріуша то Валентина Соболь зауважує, що «незважаючи на його своєрідну жанрову структуру типу *silva rerum*, тут можна простежити кілька провідних мотивів: тривогу за власне життя; вболівання над долею своєї родини, підсилене цілковитою неясністю майбутнього; невтомні зусилля нав'язати контакти з сильними світу і заангажувати їх у проблеми України; врешті, прагнення якомога швидше вирватись з Солонік – і то не тільки тому, що перебування тут було обтяжливим, а й для того, аби бути вільним у запланованих діях та з'єднатися з родиною» [11, 72].

Копію справді зроблено досить недбало. Анонімні переписувачі керувались, насамперед, власним розумінням важливості зафіксованого в діаріуші, а відтак, багатьох записів не скопіювали, вилучили чимало промовистих для життєпису гетьмана подій чи обставин, деякі довільно проминали або коротко переказували, причому не обходилося й без переінакшення, особливо за контамінацій, коли з кількох записів робили один. Натрапляємо й на численні помилки: в оригіналі, наприклад, написано «частих гостей», а в копії – «чотирьох гостей», і т. ін.. Подекуди доходило до курйозу, коли робилася перестановка порядку слів чи літер, і тоді замість слова «*takowe*» в копії виринали слово «*katowe*». Дещо оминалося, не виключено, й пізніше – з цензурних міркувань, як, наприклад, запис в оригіналі про ув'язнення в Петербурзі старшини, що підписали 1723 р. Коломацьку петицію. Цілком імовірно, той таки варшавський цензор Шанявський підписав до друку вже «поправлений» варіант, адже ми навряд чи тепер дізнаємося, скільки разів і як саме троє копіювальників переробляли (якщо робити висновки з трьох різних почерків) свою працю [11, 63].

Щоденник у цілому обіймає роки 1720–1734. Токаржевським було висунуто припущення, що «дальша частина щоденника – до смерті гетьмана – десь загубилася поміж Яссами, Царгородом, замком Дентевіль і Парижем» [3, 6]. Записи за попередні роки – 1720-1723 були прочитані ним і видані Українським Науковим Інститутом ще в 1936 р., а перекладені професором Р. Радішевським сучасною українською мовою у 2006 р. і то є правдива подорожня частина 5-томного щоденника гетьмана [10, 4].

Оригінал щоденника було визнано непридатним для прочитання і першим цей вирок спростував Валерій Шевчук, який переконав не повірити у той вирок, а спробував прочитати й перекласти. Діаріуш за 1724 рік досі не був ані прочитаний, ані перекладений. Вперше таку спробу зробила В. Соболь. Вона використовуючи оригінал документу та співставляючи його з копією зуміла зрозуміти почерк Орлика і навчилася його читати, таким чином вона мала можливість зіставного вивчення копії та оригіналу. Вона зробила спробу порівняльного аналізу копії та оригіналу діаріуша [10, 3].

У щоденник гетьман-вигнанець записував все, що з ним відбувалося в еміграції. Цікавився міжнародними подіями, тому надзвичайної ваги Орлик надає газетам – французьким, голландським, італійським та німецьким, з нетерпінням чекаючи на їх прибуття разом із кораблями «Годі ж увечері прислав мені пан англійський консул газети – як і раніше, французькі, але свіжі» [11, 66].

Говорячи про будні Пилипа, то вони, насамперед, були заповнені насиченим листуванням, як дипломатичним так і особистим: «21/10 у четвер я написав листи до його милості пана київського воєводи з подякою за передані моїй родині гроші. Також написав моїй дружині, Настусі, пану Штенфліхту вклав ці листи до листа його милості ксьондзу Ваневському, адресовані до рук його милості ксьондзу Заленському через Снятин. Я написав також його милості снятинському губернаторові панові Більському з проханням відіслати цю експедицію до Станіслава» [6, 307].

З щоденника ми дізнаємося і про долю рідних Пилипа. Все, що стосується дітей та дружини зафіксовано проникливо та емоційно. Про смерть свого сина, якого він з ніжністю називав Якубко, у щоденнику зустрічаємо такий запис: «23/12 травня в п'ятницю я отримав листа від його милості пана барона Менніха, датованого 8 за старим стилем / 19 за новим стилем цього місяця, з найжалібнішою новиною про смерть мого наймилішого за всіх сина Якубка, яка мені серце і душу розірвала» [6, 259].

Велику увагу в своєму щоденнику гетьман-емігрант приділяє пам'яті свого попередника Івана Мазепи. Адже саме Іван Мазепа відіграв вирішальну роль в житті Пилипа Орлика. Шукаючи для реалізації своєї програми помічників, гетьман не міг не помітити блискуче освіченого Орлика з його шляхетною вдачею, всебічними здібностями, в тому числі й літературними, неймовірною працездатністю [2, 38]. Усі ці риси підтверджують твори гетьмана. Олександр Трофимчук відносить твори Пилипа Орлика «Alcides rossiyiski...», «Hippomenes sarmacki» та Конституцію Української гетьманської держави до «архітворів» доби барокко [6, 701]. О. Пахльовський конституцію називає «своєрідним симбіозом державного проекту Хмельницького з державним проектом Мазепи». Пилип постійно пам'ятає гетьмана, ця пам'ять є чистою в його очах, бо він бачить в ньому щирого українського патріота. Він навіть молиться за нього в церкві «2/21 У понеділок, у день той коли небіжчик Мазепа гетьман помер в Бендеру року 1709, вислухав за душу його на засаді присяги службу Богу і замовив реквієм безсмертя – молитву задушну, якому нехай Пан Бог з великого милосердя свого відпустить усі гріхи» [8, 60].

Свою місію Пилип виконував досить відповідально. Б. Крупницький писав, що гетьман за свої політичні завдання «брався з суто українською впертістю: скільки разів бачив свої плани знищеними, скільки невдач пережив на віку, і все ж таки знову піднімався, набирался нової енергії, шукав інших шляхів – і так до кінця свого життя. Впертий, еластичний і гнучкий, він не мав у своїм розпорядженні лишень однієї прикмети, такої необхідної для державного мужа великого формату. Він не належав до сталевих натур, як ось Богдан Хмельницький і Мазепа, при всій еластичності останнього» [11, 187]. Велика цінність щоденника в тому, що він реєструє усвідомлення української ідеї в Європі, яка ґрунтувалась виключно на вірі в заяві Орлика. Бовуа порівнює його з Вольтером, який «у тіні смикав мотузки французької політики, політики Фрідріха II чи Катерини II в Росії» [1, 326].

Отож, Пилип Орлик постає перед нами як неординарна особистість сповнена енергійності та щирості. На жаль, йому так і не вдалося повернутися на Україну і до смерті він прожив в еміграції. Перебуваючи на чужині, він пише свій «щоденник», який охоплює 1720 – 1731 роки. В ньому він занотує різноманітні події, які

відбуваються в його житті. Саме з щоденника ми дізнаємося про долю мазепинців, відношення Пилипа до гетьмана Мазепи, долю його сім'ї, спроби Пилипа, а згодом і його сина Григора налагодити дипломатичні відносини з урядами європейських держав, щоб утворити антиросійську коаліцію. Саме він був найвидатнішим представником першої української еміграції. І в його особі Україна здобула надзвичайно активного представника своїх інтересів на міжнародній арені.

Список літератури

1. Бовуа Д. «Щоденник» Пилипа Орлика: від міражу вигнанця до українського міфу / Д. Бовуа // Український археографічний щорічник. Нова серія. Випуск 8/9. – Київ – Нью-Йорк, 2004. – С. 332–335.
2. Гетьман Пилип Орлик і перша українська Конституція. Збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2011. – 56 с.
3. Діарій гетьмана Пилипа Орлика / Щоденник гетьмана Пилипа Орлика. Опрацював для друку Ян із Токар Токаржевський Карашевич. — Варшава: Праці Українського наукового інституту, 1936. – 192 с.
4. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Звичай Русі, що став козацьким. Уклад конституції республіки Війська Запорозького (Конституція Пилипа Орлика)” / Ред. кол. Білий Л.Г. (голова) та ін. – Хмельницький, 2011. – 248 с.
5. Різниченко В. Пилип Орлик (гетьман-емігрант): його життя і діяльність / В. Різниченко. – К.: Заповіт, 1991. – 48 с.
6. Пилип Орлик. Конституція, маніфести та літературна спадщина: Вибр. Твори. – К.: МАУП, 2006. – 736 с.
7. Пилип Орлик: життя, політика, тексти: Матеріали міжнародної наукової конференції «Ad fontes» до 300-річчя Бендерської Конституції 1710 року. – К.: Пульсари, 2011. – 259 с.
8. Соболь В. Дух Мазепи в діях та «Діаріуші» його наступника (на матеріалі факсиміле Его-документа Пилипа Орлика) / В. Соболь // Історія. – 2009. - № 9(100). – С. 59–65.
9. Соболь В. Доба Івана Мазепи в діаріуші Пилипа Орлика / В. Соболь // Іван Мазепа та його доба: історія, культура, національна пам'ять. – К.: Темпора, 2008. – С. 196–213.
10. Соболь В. Помножені часом світи (факсиміле діаріуша Пилипа Орлика за 1724 рік та копія анонімних польських палеографів : порівняльний аналіз) / В. Соболь // Історія. – 2009. – №8(99). – С. 3–11.
11. Соболь В. Українська дипломатія в подорожньому щоденнику Пилипа Орлика / В. Соболь // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: Зб. наук. пр. — К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2007. — Вип. 7. — С. 186–192.

Анатолій Трембіцький (Хмельницький), завідувач Хмельницьким міським відділом Центру дослідження історії Поділля, старший науковий співробітник, кандидат історичних наук

Запорозька Січ у творчості Тараса Шевченка

Запорозька Січ – один із світових феноменів, над яким замислювались, який намагалися розгадати багато поколінь дослідників. Козаків Запорозької Січі називали в народі «святими лицарями», звитяжних запорожців-героїв оспівали в думах, піснях і легендах, їм присвячено безліч літературних і мистецьких творів. Зображенню її величі і краси, а також козацької звитяги присвятив свої поезії українсь-